

УДК: 37.016.77

Наталія Мехедова

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ

У статті з погляду історії розкривається культурологічний аспект сприйняття національного музичного мистецтва підлітками. Розглянуто роль фольклору як рушійної сили для формування національних цінностей у підлітків на уроках музики. Наведено методи виховання в підлітків національної свідомості.

Ключові слова: національна свідомість, національне музичне мистецтво, національна ідентифікація.

В статье с точки зрения истории раскрывается культурологический аспект восприятия национального музыкального искусства подростками. Рассмотрена роль фольклора как движущей силы для формирования национальных ценностей у подростков на уроках музыки. Приведены методы воспитания в подростков национального сознания.

Ключевые слова: национальное сознание, национальное музыкальное искусство, национальная идентификация.

This article from the perspective of history reveals cultural aspect of the perception of national music art teenagers. The role of folklore as the driving force for the formation of national values in adolescent music lessons. An parenting practices in adolescent national consciousness.

Key words: national consciousness, national musical art, national identification.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сьогодення є активізація нової загальноосвітньої політики, спрямованої на гармонійне виховання підростаючого покоління в дусі національного самосвідомого громадянина України. Реальний стан даної проблеми надзвичайно суперечливий, оскільки диктується складністю всіх процесів, які відбуваються в державі в контексті подальшої глобалізації світового загальноцивілізаційного розвитку. Тому, як наслідок, значна частина дітей зростає національно безликою, не здатною ідентифікувати себе з нацією, не має духовних ідеалів та, що особливо небезпечно, не вважає за потрібне їх мати. Сучасна учнівська та студентська молодь погано знає свою історію, мало цікавиться національними традиціями, мовою, минулим рідної землі. Ось чому проблема формування в дітей національної ідентифікації на прикладах культурної спадщини рідного народу, зокрема музичної, постає дуже гостро. Тому висвітлення методичних засад формування національної ідентифікації на ґрунті національної музики і стало метою нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На виховному потенціалі музичного мистецтва акцентували увагу у своїх роботах педагоги-композитори С. Воробкевич, А. Вахнянин, Д. Кабалевський, К. Стеценко. З'ясуванню специфіки сприйняття музичного твору присвятили свої наукові дослідження Б. Асаф'єв, О. Апраксина, А. Лащенко, О. Костюк, О. Рудницька, О. Ростовський. У педагогічній літературі естетичне ставлення дітей до музики розглядається як цілеспрямований процес пізнання цінностей мистецтва, усвідомлення значущості національної музичної культури і, звідси, формування громадянської гідності та гордості за досягнення національного музичного мистецтва в цілому (Р. Береза, Ю. Бондаренко, С. Горбенко, В. Лозова, В. Чорнобай, Г. Шостак).

Метою написання статті є прагнення розкрити значення та вплив уроків музики на виховання в підлітків національних цінностей; виділити значення національного фольклору як рушійної сили для формування національних цінностей у підлітків на уроках музики.

Виклад основного матеріалу. Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво. Воно виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу у всій повноті його творчої універсальності, але й найбільш тонким інструментом «гуманізуючої соціалізації». Естетичні засоби впливу мистецтв, зокрема музики, на особистість є найбільш дієвими і творчо розвиваючими, оскільки формують найважливіші людські якості.

У ході розробки методичних засад ми намагалися виділити вузлові моменти в процесі формування національної ідентифікації підлітків засобами музичного мистецтва. Тут не зайвим буде відмітити, що під ідентифікацією ми розуміємо порівняння та ототожнення індивідом себе з іншими представниками певної групи (в цьому випадку – нації), виявлення спільних та відмінних з ними рис, усвідомлення своєї групової належності, признання за іншими, як і за собою, рівних прав та обов'язків та прийняття при «входженні» ним тієї соціальної ролі, що веде до формування відповідних соціальних установок.

Зважаючи на естетичний характер формування національної ідентичності засобами музичного мистецтва, ми врахували її структурні компоненти, сферу прояву та основні показники її сформованості. Для підвищення рівня цих показників нами був підібраний комплекс принципів, організаційних форм, методів та прийомів вивчення музичних творів, органічна єдність яких і склала основний зміст розробленої методики. Вона була розрахована на учнів старших класів загальноосвітньої школи і передбачала розширення сфери естетичної свідомості підлітків шляхом виховання та формування естетичних почуттів, оцінок, смаків, ідеалів при суворому дотримуванні цілісності впливу на свідомість, почуття та поведінку. Основу даної методики за трьома блоками функціональної моделі (склад педагогічних дій, функціональне наповнення, опорні моменти) склали:

- 1) опора на основні структурні компоненти;
- 2) засвоєння підлітком історії виникнення творів;
- 3) інтонаційний та образний аналіз творів;
- 4) виявлення специфічних національних ладових та гармонічних особливостей музичної мови твору;
- 5) розвиток здатності підлітків до ідентифікації з музичним образом, героєм;

б) зв'язок з іншими видами мистецтва;

7) спрямованість на емоційне сприйняття та засвоєння національної культури, використання естетичних категорій в оцінці національного музичного мистецтва.

Згідно з розробленими методичними засадами формування музичних смаків відбувається під час розучування та прослуховування школярами запропонованих музичних творів. В обраних нами творах знайшли відображення різноманітні аспекти дійсності та людської діяльності, які здатні за своєю природою потужно естетично впливати на особистість. Звідси низка сформульованих вище завдань у «згорнутому» вигляді виглядала б так: будити творчу уяву учнів та здатність оцінювати себе як представника своєї нації, створюючи в них нові чи відроджуючи «забуті» музичні стереотипи; виховувати у школярів почуття гордості за свою Батьківщину, її історичне минуле, духовні здобутки своєї нації; учити естетично адекватно сприймати та оцінювати твори мистецтва як на уроках, так і в позаурочний час.

Розроблена методика передбачає поступове ускладнення завдань естетичного оцінювання навколишньої дійсності, музичних творів та самооцінювання пізнання особливостей власного «Я». Така робота здійснюється шляхом створення нових та відродження давніх музичних стереотипів у процесі залучення учнів до різноманітних видів музичної діяльності, особливо до вивчення творчої спадщини маловідомих західноукраїнських композиторів.

Варіативність розробки методичних засад зумовлена ієрархією сприйняття та осмислення образно-емоційного змісту музики та ґрунтується на принципах природовідповідності і культуровідповідності [1].

Так, наприклад, мета фази «Композитор. Людина. Митець» полягає у розвитку в учнів емоційно-оцінного переживання національного музичного мистецтва та їх здатності до емпатії та ідентифікації через ознайомлення учнів з життям і творчістю композитора (8-й клас, перше півріччя). Обраний нами напрямок зумовлений тією об'єктивною закономірністю, що формування комплексу особистісних якостей відбувається саме в підлітковому віці. А, як зазначав Б. Ананьєв: «комплекси особистісних якостей, які сформовані й стали стійкими утвореннями, регулюють об'єм і міру активності соціальних контактів особистості, впливають на утворення власного середовища розвитку [2, с. 303]».

Формування названого комплексу відбувається за рахунок включення в систему цінностей таких позитивних якостей, як доброта, краса, працелюбність тощо, які, у свою чергу, визначають світогляд особистості. Світогляд дозволяє індивіду усвідомити середовище, що його оточує, як єдине ціле. Завдяки світогляду індивід виробляє критерії для оцінки подій дійсності, стає учасником життя свого народу. Тому в процесі усвідомлення підлітками моральних норм суспільства важливу роль відіграють відповідні моральні приклади, оскільки в підлітковому віці спостерігається підвищена чутливість до моральних вчинків дорослих.

Оцінюючи себе та порівнюючи з видатною особистістю, підліток відчуватиме бажання наслідувати її. Подане в естетичній формі життя композитора впливатиме, таким чином, на формування естетичного ідеалу молодого людини. Крім того, знаючи обставини життя композитора, легше прослідкувати причини виникнення того чи іншого твору, а звідси й зрозуміти емоційний стан митця, на вищому рівні усвідомити мотиви, що спонукали людину до написання твору.

Найбільш ефективним, на нашу думку, є тематичний урок-лекція, рольовий урок, присвячений творчості окремого композитора. Для цієї фази нами був розроблений блок сценаріїв таких уроків, що дає змогу учневі краще пізнати особистість митця, допомагає неначе «зануритися» в його творчість. На обговоренні уроку завдання полягало в тому, щоб підліток, «увійшовши» в певну життєву ситуацію (самоототожнення, емпатію, ідентифікацію), спробував описати свої враження, почуття (самоаналіз, самооцінка), віднайти свій варіант дії; після прослуховування музики дати оцінку своїм музичним враженням, характеризуючи власні почуття, думки, поведінку.

Після кожного уроку ми методом усних та письмових «вражень» намагалися виявити схожість та розбіжність уявлень підлітків, напрям пошуків кожним учнем інтонацій,

співзвучних до його внутрішнього світу. Важливим для створення відкритої творчої атмосфери сприйняття та емоційного відгуку на новий матеріал є врахування в процесі роботи фактора «близькості», «рідного», «свого»: (місце народження автора; використання М. Вербицьким у своїх симфоніях коломийкових наспівів «Alia Kolomyjka»; оспівування рідного краю (С. Воробкевич «Над Прутом у лузі»; Л. Лепкий «Гей там, у Вільхівці» тощо (принцип культуровідповідності). Так, під час ознайомлення школярів із життям та творчістю Дениса Січинського велике враження справили на них той факт, що композитор неодноразово бував у їх рідному місті (Коломиї), заснував тут співоче товариство «Боян», що саме в Коломиї була вперше поставлена його опера «Роксолана». Розкриваючи трагічність долі Д. Січинського, ми поряд із фактами біографії, листами самого композитора до друзів, використовували уривки із повісті М. Литвина «Гей, лети, павутино» [3].

Завдяки застосуванню синкретичного методу переплетення музики, біографічних даних, художнього слова в уяві підлітків викристалізовується об'ємний, «живий» образ, уключається в роботу механізм емпатії. Для глибшого розкриття душевної краси митця нами був застосований аналіз єдиного вірша Д. Січинського «Паду чолом до скелі». Учням пропонувалось описати емоційний стан композитора, його ставлення до навколишньої дійсності. Глибоке філософське закінчення:

«Глянув в світ я в людську долю.

Сльоза стрілась з сльозонькою,

Прокинула щастя в сні» значною мірою збентежило підлітків. Учні з розумінням поставилися до почуттів композитора, виражених у вірші. Наводимо фрагменти з деяких робіт:

«...незважаючи на тяжке життя Д. Січинського, душа його не огрубіла, не зачерствіла.

Він глибоко відчував, розумів та переживав людську долю, на яку не міг дивитися без сліз...» (Мар'яна Ф.).

«У вірші Д. Січинського яскраво відчувається безвихідь: наче людина з горя б'ється головою об стіну... Це крик душі» (Таня К.).

Осмилюючи особисту трагедію композитора: нерозділене кохання, тяжку нужду, поневіряння, смертельний недуг, учні підходять до розуміння та сприйняття основних мотивів його творчості, усвідомлюють усю силу його любові до рідної землі, його громадянську позицію («Чом, чом, земле моя», «Мій краю коханий», «Не пора»). Аналізуючи свої почуття, викликані роздумами над музикою, людиною, котра створила цю музику, над собою, учні помічають у собі щось нове, несподіване, що при детальнішому аналізі викликає позитивні емоції. Музика в цьому випадкові є засобом самопізнання та дозволяє підлітку організувати свій музичний досвід [4, с. 24].

Підлітки підходять до осягнення смислу мистецьких творів, певних образів та своїх вражень від них.

Звідси, знайомство із життям та творчістю композитора, з особливим наголошенням на розкритті його високих моральних почуттів сприяє розвитку самопізнання, самовідношення та саморегуляції поведінки підлітка, оскільки ступінь значимості в підлітковому віці певного образу визначається силою викликаного ним (образом) моральної реакції підлітка. Така моральна реакція може коливатися від усвідомленого розходження власної особистої оцінки (Я-образ) з оцінкою образу зразка до повної ідентифікації з його (образу зразка) позицією. При цьому, у процесі самоідентифікації варто відмітити дієвість «закріплювального» фактора позиції педагога. Адже успішне засвоєння переданих учителем певних моральних норм, цінностей, тощо тим успішніше, чим більше учні вірять своєму педагогові, тим ефективнішим стає педагогічний діалог. Тому, чим вища готовність педагога ідентифікувати себе з громадянською позицією художнього героя, композитора, тим швидше в підлітків розвиваються відповідні позитивні установки.

Таким чином, знайомлячи учнів із життям та творчістю західноукраїнських композиторів та представляючи їх як борців за волю та незалежність України, вірних синів свого народу, ми, тим самим, впливаємо на формування їхньої національної ідентичності. Усвідомлюючи та емоційно переживаючи єдність своїх почуттів з почуттями митця, підліток прагне бути схожим

на нього. У нього виробляються установки діяти відповідно до ідеалу на благо рідного народу. Згодом ці позитивні установки переростають у дію.

По закінченні цієї фази учням доцільно запропонувати відповіді на такі запитання:

1. Які почуття викликало в тебе знайомство з життям та творчістю західноукраїнських композиторів?

2. Що найбільше тебе привабило в особі композитора?

3. Чого навчила тебе музика?

На наступній фазі методичної розробки «Мій народ. Його славне минуле» ставилося завдання при ознайомленні школярів із творами західноукраїнських композиторів, у яких оспівується героїчне минуле нашого народу, активізувати їх інтерес до історії свого народу та стимулювати на цій основі почуття гордості за свою націю, за приналежність до неї.

Під час роботи з підлітками на цьому етапі варто враховувати властиве цьому вікові прагнення до самоствердження, тому в ході бесід та розповідей про музику слід практикувати короткі доповіді самих учнів. Адже, сприймаючи музику, учні не тільки пізнають її ідейно-патріотичний зміст, але й вербально чи невербально, крізь міміку та пантоміміку виражають викликаний нею певний емоційний стан. Ось чому, як і на попередній фазі роботи, тут доцільно застосовувати метод уявного входження в образ (ідентифікація, емпатія). Підлітки ідентифікують себе з тими людьми-образами, котрі чимось найбільше вразили їхню уяву. Вони намагаються перейняти їхній спосіб дії, емоційну реакцію, оцінку тощо. Тому для підсилення цієї здатності підлітків та, зважаючи на постійно зростаючу роль засобів масової інформації у сфері впливу на молодь, ми поряд із «живим» виконанням радимо широко застосовувати магнітофонні засоби, радіо, кіно, телебачення. Адже, як зазначає Г.М. Падалка «мистецтво кіно... дає живе зображення дійсності, подій, явищ... дає можливість показати події в динаміці, у дії, пов'язати їх з певними життєвими обставинами [5, с. 106]».

Так, наприклад, під час ознайомлення учнів із жанром стрілецької пісні (творчість М. Гайворонського, Л. Лепкого) відбулось обговорення художніх фільмів «Останній бункер», «Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені». Згадуючи стрілецькі пісні, які прозвучали в цих фільмах, розповідаючи епізоди, що найбільше їх вразили, школярі неначе самі перевтілюються в героїв, зображених у фільмах, і переживають події тих років. Таке уявне входження через художнє слово, пісню, кінематограф у світ історичних подій, своєрідне «примірювання» на себе образів допомагає учням зв'язати у своїй свідомості минуле й сучасне, уселяє в їхні серця віру у свою націю та гордість за неї. Для оптимізації процесу ідентифікації, емпатії та зосередження уваги на пережитих почуттях (самоаналіз, самооцінка співвідношення окремих своїх якостей з еталоном (ідентифікація) підліткам можна запропонувати відповіді на запитання:

- Чи вчинив би я так само в подібній ситуації?
- Яку рису характеру, які почуття образу героя ти хотів би побачити в собі?
- До чого спонукає тебе прослухана музика?

Подібне рефлексивне сприйняття музичного твору, пісні, образу позитивно впливає на вибір особисто значимої цілі підлітка, допомагає у формуванні його адекватних соціальних очікувань, збагачує Я-образ, корегує естетичний ідеал.

Ураховуючи знання підлітків з історії, доцільно методом розкриття конкретних щодо пісні історичних фактів, допомагати учням усвідомити оспівані у творі події та поєднати їх із загальною хронологією минулого України. При цьому варто дотримуватися позиції філософа В.Ф. Асмуса про необхідність в естетичній свідомості реципієнта двох планів усвідомлення мистецького образу [6].

Особливий акцент у нашій методиці робиться на рідну мову та шанобливе ставлення до неї. Саме тому на всіх етапах нашої методики ми звертаємо особливу увагу на виховання любові до рідної мови, ціннісного відношення до неї. Пісня впливає на слухача багатопланово. Мелодія збуджує емоційну сферу людини, викликає в неї різноманітні почуття, створює той чи інший емоційний настрій. Текст пісні, завдяки мові викладу, діє на свідомість учнів, хвилює їх, спонукає до розумів, викликає в них почуття спорідненості. Аналізуючи поетичний текст розучуваних пісень, ми пропонували учням прислуховуватися до милозвучності рідної мови,

її багатства та розмаїтості. У програму методики були введені також пісні про мову.

Для створення відповідного емоційно асоціативного фону на даному етапі роботи варто широко застосовувати зв'язки з іншими видами мистецтва, зокрема з поезією. Услуховування у зміст поетичних рядків, розуміння позиції поета щодо рідної мови випереджає та підсилює враження від майбутнього сприйняття пісні, направляє його, впливає на особисте ставлення підлітка до рідної мови, збагачує досвід емоційного сприйняття мистецтва.

Наприклад, емоційною антиципацією до розучування пісні С. Воробкевича «Рідна мова» може стати аналіз та обговорення вражень підлітків від вірша Корнила Заклинського, присвяченого рідній мові [7, с. 113].

Визначення та співставлення ідейного змісту вірша та пісні допомагає учням встановити, що обидва твори об'єднує одне спільне почуття – любов до рідної мови. Детальний аналіз двох поетичних текстів, проведення аналогій у ставленні К. Заклинського та С. Воробкевича до мови дозволяє школярам почути та зафіксувати в пам'яті почуття авторів («Я» образу-зразка).

К. Заклинський:

...але мови свого краю
...Я не то, що за дуката,
За весь світ не проміняю!

С. Воробкевич:

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має!

Після ознайомлення з піснею можна запропонувати підліткам згадати та описати власні думки й почуття, що виникли під впливом почутого. Узагальнюючи в такий спосіб власні міркування та порівнюючи їх із думками композитора, учні виробляють особисті ціннісні орієнтири. Тому, розкриваючи перед школярами багатство національного професійного музичного мистецтва, доцільно пропонувати прислуховуватися і до творів, які звучать за межами школи, для того, щоб порівнювати їх з тими, які вони вивчали на уроках музики.

Такі порівняння, бесіди з учителями музики стимулюють роздуми підлітків над музикою, формують їхні естетичні почуття та оцінки, створюють умови для вироблення власної естетичної позиції. Таким чином, знайомство учнів із творами західноукраїнських композиторів, у яких оспівується любов до рідної мови, розповідається про історичне минуле нашого народу, дозволяє нам впливати на формування національної ідентифікації підлітка.

Оскільки науковий світогляд передбачає знання історії свого народу, національної проблематики, ми, завдяки вступним бесідам, розповідям, намагалися в процесі вивчення музичних творів збагачувати сферу історичної обізнаності школярів.

Для узагальнення результатів учням можна запропонувати дати відповіді на такі запитання:

1. Які почуття викликало в тебе знайомство із музикою, що розповідає про минуле нашого народу?
2. Що означає для тебе рідна мова?
3. Назви музику, яка тебе найбільше зацікавила.
4. Який зміст ти вкладаєш у слова «вірний син (донька) свого народу»?

Висновки. Отже, розроблені та перевірені на практиці методичні засади дозволяють визначити сукупність педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування національної ідентичності підлітків на уроках музики засобами національного музичного мистецтва, а саме: застосування принципу історизму в процесі ознайомлення підлітків з творчістю західноукраїнських композиторів; використання інших видів мистецтв у процесі формування національної ідентифікації підлітків; подання аналізу музичного доробку західноукраїнських композиторів на широкому культурно-історичному тлі з урахуванням звичаїв та традицій; урахування виховного потенціалу рідної мови (мова у вокально-хоровій спадщині композиторів) з акцентуванням на її багатстві, образності, милозвучності та регіональних особливостях; використання на уроках музики міжпредметних зв'язків.

Запропонована методика не вичерпує всіх джерел впливу на становлення молодшої людини нової генерації. Розвідки в царині інших форм прояву духовності нації можуть стати джерелом ґрунтовного вивчення та практичного переосмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Человек как предмет познания / Б. Ананьев – Л.: Наука, 1969. – 339 с.
2. Асмус В.Ф. Вопросы теории и истории эстетики / В.Ф. Асмус – М.: Искусство, 2003. – 654 с.
3. Литвин М. Лети, павутино / Литвин М. // Романи і повісті. – 2000/9. К.: Дніпро, 2000.
4. Нам пора для України жить: шкільний співаник / упоряд.: С. Ковальчин, П. Гушоватий. – Дрогобич: Відродження, 2002. – 127 с.
5. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти / Г.М. Падалка – К.: Муз. Україна, 2002. – 144 с.
6. Печерська Е. Музика як засіб самопізнання школярів підліткового віку / Е. Печерська // Мистецтво та освіта. – 2001. – №3.
7. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості: програма спецкурсу і навч. посіб. / за ред. Д.О. Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 2001. – 150 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мехедова Наталія Сергіївна – магістрант педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
Надійшла до друку 24.12.2012 р.